

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ Ν. ΦΑΡΑΚΛΟΣ
πρ. διδ. (Π.Δ. 407/1980) Παν/μίου Ιωαννίνων
macfar@otenet.gr

Ο ΜΥΡΜΕΧ ΣΤΙΣ *METAMORPHOSES* ΤΟΥ ΑΠΟΥΛΗΙΟΥ*

Περίληψη. Σκοπός μας είναι να αιτιολογήσουμε την επιλογή του ονόματος του δούλου *Myrmex*, πρωταγωνιστή της ερωτικής νουβέλας του Φιλησίθηρου και της Αρετής στις *Metamorphoses* του Απουλήιου. Σύμφωνα με τους περισσότερους μελετητές με το όνομα *Myrmex* συνδέεται ο συγκεκριμένος ρόλος με το ήθος του εντόμου *μύρμηκας*, όπως αυτό παρουσιαζόταν στην αρχαία λογοτεχνία. Επιπλέον η επιλογή του ονόματος *Myrmex* προοιωνίζεται την τελική έκβαση της ιστορίας, καθώς τα χαρακτηριστικά του μυρμηγκιού (φιλοπλουτία και μικρό μέγεθος) αποδίδονται στον ομώνυμο ήρωα. Ωστόσο παρατηρείται ότι το όνομα *μύρμηξ* μεταμορφώνει τη φιγούρα του *Myrmex*, καθώς λειτουργεί ως αμοιβαίος σύνδεσμος (*mutuus nexus*) ανάμεσα στο μυρμήγκι και τον φερόνυμο δούλο. Πρόκειται για μια σχεδιασμένη σύνδεση του μυρμηγκιού, των λογοτεχνικών συνδηλώσεών του, του ρόλου του δούλου (*Myrmex*) και του ονόματός του, που δεν στερείται φιλοσοφικού ενδιαφέροντος. Σχετικά μάλιστα με τη φιλοσοφική διάσταση του ρόλου του *Myrmex* εντοπίζονται αξιοσημείωτες φραστικές και λεξιλογικές αναλογίες ανάμεσα στη συγκεκριμένη νουβέλα,

* Ανακοίνωση που παρουσιάστηκε (με τίτλο: “Το όνομα και ο ρόλος του Μύρμηκα (*Myrmex*) στις *Metamorphoses* του Απουλήιου”) στο Θ’ Συμπόσιο Κλασικών Σπουδών, το οποίο διοργανώθηκε από τον Τομέα Κλασικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων την Παρασκευή 18 Μαΐου 2012 στην αίθ. ΦΑ3. Θα ήθελα εδώ να ευχαριστήσω θερμά τον ως άνω Τομέα που δέχτηκε τη συμμετοχή μου και ιδιαίτερα τον επόπτη της διδακτορικής μου διατριβής, ομότιμο (σήμερα) καθηγητή του Τμήματος Φιλολογίας Δημ. Ράιο, στο έργο του οποίου οφείλω την ιδέα του ερμηνευτικού δρόμου, τον οποίο επέλεξα σε αυτό το άρθρο. Τον ευχαριστώ επίσης θερμά που είχε την καλοσύνη να διαβάσει το κείμενό μου, να προβεί σε χρήσιμες παρατηρήσεις και να επιμεληθεί την εκτύπωσή του μαζί με τη διευθύντρια της Επιστ. Επετ. Δωδώνη, Φιλολογία, καθηγ. Ελ. Χουλιαρά.

όπου περιγράφεται η σχέση του *Myrmex* με την Αρετή και το χρυσάφι, κι ένα χωρίο του Πλατωνικού *Φαίδωνα* (82d3-83c11), το οποίο πραγματεύεται τον τρόπο ζωής των ψυχών και τις σχετικές μετενσαρκώσεις τους. Έτσι εικάζεται ότι οι προαναφερθείσες αναλογίες μεταξύ της ερωτικής ιστορίας και του φιλοσοφικού κειμένου, αν και απροσδόκητες, δεν είναι τυχαίες και αναμένουν τον συσχετισμό τους από τον προσεκτικό αναγνώστη.

Summary. Our aim is to justify the preference of the slave's name *Myrmex*, the protagonist in the erotic novel of *Philesitherus* and *Arete* in Apuleius' *Metamorphoses*. According to most scholars by using the name *Myrmex* the moral (*ethos*) of the acknowledged insect, the ant, as it was presented in the ancient literature, is associated with this certain character. In addition, choosing that name (*Myrmex*), the final outcome of the story is anticipated, as well as, the characteristics of the ant (avarice and small size) are attributed to the homonymous hero. Nevertheless, it is observed that the name (μύρμηξ-ant) transfigure *Myrmex* into a character, as the precedent name is the mutual reciprocity (*mutuus nexus*) between the μύρμηξ-ant and *Myrmex*. It regards an intentional connection between the μύρμηξ-ant, its literature connotations, the role of the slave (*Myrmex*) and his name, which is not deprived by philosophical interest. Concerning the philosophical aspect of the character of *Myrmex* there were pinpointed notable phrasal and verbal correlations between this particular novel in which the interrelations of *Myrmex* with *Arete* and gold are described, and a passage from Plato's *Phaedo* (82d3-83c11), which concerns the way of life of the souls and the relevant reincarnations. Thus, it is conjectured that the above mentioned correlations between the erotic novel and the philosophical text although unexpected they are not coincidental and are expected to be associated by the attentive reader.

Μετά από μια σειρά περιπετειών ο πρωταγωνιστής Λούκιος, μεταμορφωμένος σε όνο, έχει περάσει στην κατοχή της κακής γυναίκας ενός μιλωνά και ακούει τη νουβέλα του Φιλησίθηρου¹.

Πρόκειται για μια ιστορία μοιχείας, την οποία διηγείται η ηλικιωμένη φίλη της στη διεφθαρμένη αυτή γυναίκα. Αποτελεί τμήμα του

1. Απουλ., *Met.* IX, 16-21 (σσ. 254-260). Για το κείμενο οι παραπομπές γίνονται στην έκδοση των C. Giarratano – P. Frassinetti, *Apulei Metamorphoseon libri XI*, Torino ²1960.

αφηγηματικού συμπλέγματος τριών ερωτικών ιστοριών, το οποίο αρχίζει από την 14^η παράγραφο του ΙΧ^{ου} βιβλίου, ολοκληρώνεται στην 31^η και χαρακτηρίζεται από τον αφηγητή ως “ιστορία από τις πιο τέλειες στο είδος της και εξόχως διασκεδαστική”². Η αφήγηση με πρωταγωνιστή τον Myrmex είναι η μοναδική ένθετη κωμική ερωτική ιστορία των *Metamorphoses*, οι πρωταγωνιστές της οποίας είναι όλοι επώνυμοι³, έχει τη μεγαλύτερη έκταση και φαίνεται να είναι η πιο καλοδουλεμένη από όλες τις μικρές ιστορίες του ΙΧ^{ου} βιβλίου. Αν σκεφτούμε μάλιστα ότι η αφηγήτρια της ωραιότερης ένθετης ιστορίας των *Metamorphoses*, του ‘παραμυθιού του Έρωτα και της Ψυχής’ είναι η γριά υπηρέτρια των κακών ληστών⁴, η εμφάνιση εκ νέου της γερόντισσας, φίλης και συνεργάτιδας της γυναίκας του μυλωνά⁵, ως αφηγήτριας αυτής της ερωτικής περιπέτειας προδιαθέτει τον αναγνώστη ότι θα απολαύσει μια εξίσου ωραία ιστορία.

Η *έν λόγω* γερόντισσα διηγείται την ιστορία, για να παρουσιάσει στην ακροάτριά της τα προσόντα και την ευστροφία του Φιλησίθηρου ως μεγάλου γυναικοκατακτητή, καθώς η μυλωνού κατηγορεί τον εραστή της ότι είναι περιορισμένων δυνατοτήτων. Η γριά λοιπόν προτείνει στη μυλωνού να διώξει τον δειλό εραστή της και να συνάψει σχέση με τον Φιλησίθηρο, που ξέρει να ξεγελά τους συζύγους των παντρεμένων γυναικών. Έτσι εξαπατήθηκε και ο Βάρβαρος ή Σκορπιός από τον Φι-

2. Απουλ. *Met.* IX, 14 (σ. 253, γρ. 5-6): *fabulam denique bonam prae ceteris, suaue comptam ...* (η μετάφραση είναι του Α. Αιβαλιώτη, *Απουλήιος. Ο χρυσός γάδαρος ή οι μεταμορφώσεις* (Μετάφραση από την έκδοση «Γραμμάτων» Αλεξάνδρειας, 1927), Αθήνα 1982, σ. 213)· πρβλ. και P. G. Walsh, *Η Ρωμαϊκή Μυθιστορία. Τα Σατυρικά του Πετρώνιου και οι Μεταμορφώσεις του Απουλήιου*, (μτφρ.: Κ. Παναγιωτάκης – Στ. Παναγιωτάκης, εκδ. ΜΙΕΤ), Αθήνα 2000, σ. 38.

3. Βλ. B. Brotherton, “The Introduction of Characters by Name in the *Metamorphoses* of Apuleius”, *CP* 29 (1934) σ. 41. Η ιστορία αυτή αποτελεί εξαίρεση στην παρατήρηση της Brotherton, *ό. π.*, σ. 50, ότι οι ήρωες των μικρών ιστοριών, οι οποίοι δεν έρχονται σε επαφή με τον κεντρικό ήρωα Λούκιο μένουν ανώνυμοι.

4. Απουλ. *Met.* IV 27 (σ. 113) ... *anus sic incipit και λίγο παρακάτω sed ego te narrationibus lepidis anilibusque fabulis protinus auocabo.*

5. Βλ. Απουλ. *Met.* IX 16 (σ. 254, γρρ. 22-23) ... *timidae illius aniculae sermo talis meas adfertur auris.*

λησίθηρο, ο οποίος άπλωσε τα δίχτυα του στη γυναίκα του Αρετή (ή Αρήτη)⁶, παρόλο που ο σύζυγος φρόντιζε επιμελώς για την τήρηση των μέτρων, με τα οποία η ‘αρετή’ της Αρετής θα έμενε άθιχτη. Όταν ο εξαιρετικά καχύποπτος Βάρβαρος-Σκορπιός ετοιμαζόταν να φύγει σε ταξίδι για δουλειές, έδωσε οδηγίες στον πιστό δούλο του Μυγμεχ (Μύρμηκα) να προσέχει τη γυναίκα του. Μάλιστα τον απείλησε ότι, αν δεν είναι πιστός στα νέα του καθήκοντα, θα τον τιμωρήσει με ισόβια φυλάκιση ή και με φριχτό θάνατο.

Ο Μυγμεχ, αναλογιζόμενος τις απειλές, δεν άφηνε την Αρετή ούτε λεπτό από τα μάτια του, ακόμα και όταν αυτή πήγαινε στα λουτρά. Όμως όλες αυτές οι προφυλάξεις όχι μόνο δεν αποθάρρυναν τον μεγάλο εραστή Φιλησίθηρο, αλλά τον προκάλεσαν περισσότερο· έτσι αποφάσισε να παραβιάσει το ‘φρούριο’ της Αρετής, που το είχε οργανώσει ο Σκορπιός και το φύλαγε ο Μυγμεχ. Ο Φιλησίθηρος γνώριζε καλά πόσο ευάλωτοι είναι οι άνθρωποι μπροστά στη θέα του χρήματος. Έτσι καιροφυλακτώντας βρήκε τον δούλο μόνο και του προσέφερε τριάντα χρυσά νομίσματα, δέκα για τον Μυγμεχ και είκοσι για την κυρά του, με την προϋπόθεση να τον αφήσει μόνο του τη νύχτα με την Αρετή.

Ο Μυγμεχ έφριξε. Απομακρύνθηκε από τον επικίνδυνο Φιλησίθηρο, αλλά η λάμψη των χρυσών νομισμάτων δεν έφευγε από τη σκέψη του. Μετά από έντονη εσωτερική πάλη το χρήμα νίκησε τις απειλές του αφέντη του. Ο Μυγμεχ ανήγγειλε στην Αρετή την πρόταση του μοιχού και η όμορφη γυναίκα, ‘συνεπής’ στην ελαφρότητα και την ανηθικότητα του φύλου της, δέχτηκε. Γεμάτος ενθουσιασμό ο Μυγμεχ βρήκε τον Φιλησίθηρο, του είπε τα καλά νέα και του ζήτησε την αμοιβή του, την

6. Το γεγονός ότι η προσωδία του λατινικού ονόματος (Arete) δεν μπορεί να εξακριβωθεί σε ένα πεζό κείμενο (Arēte ή Arētē) αφήνει αμφιβολία ως προς την ετυμολογία και τη σημασία του ονόματος: Αρετή (Virtus) ή Αρήτη (< *άράομαι*: επόμενος “ορτάτα, επιθυμητή”: βλ. E. Forcellini – J. Perin, *Onomasticon totius Latinitatis*, s. n. “Arētē”); Ο Απουλῆιος στην εισαγωγική του παράγραφο στις *Metamorphoses* απευθύνεται σε αναγνώστες (που δεν είχαν τη δυνατότητα της προφορικής απαγγελίας και προσωδίας) και όχι σε ακροατές (πρβλ. Απουλ., *Met.* I, 1, 6: *lector intende*), έτσι φαίνεται πολύ πιθανό να θέλησε ο ίδιος να παίξει με την αμφισημία του ονόματος της ηρωίδας, καθώς αυτή η αμφισημία εναρμονίζεται με τις ιδιότητες της Arete, που είναι επιθυμητή (ως *eximia formonsitate praedita*), αλλά πρέπει να μείνει ενάρετη.

οποία έλαβε αμέσως. Έτσι τη νύχτα ο Φιλησίθηρος με την κάλυψη του Μυρμηχ μπήκε στο σπίτι και άρχισε τις προκαταρκτικές ‘ερωτομαχίες’ με την Αρετή.

Όμως, πριν καλά καλά αρχίσουν, επέστρεψε απροσδόκητα ο Βάρβαρος-Σκορπιός. Χτύπησε την πόρτα και, επειδή καθυστερούσαν να του ανοίξουν, άρχισε να υποψιάζεται και να απειλεί τον Μυρμηχ με τιμωρίες. Ο Μυρμηχ άνοιξε και δικαιολόγησε την καθυστέρηση λέγοντας ότι τάχα δεν έβρισκε το κλειδί μέσα στο σκοτάδι. Ο Βάρβαρος-Σκορπιός έσπευσε στην κρεβατοκάμαρα, για να ελέγξει την κατάσταση. Στο μεταξύ όμως ο Φιλησίθηρος είχε προλάβει να ντυθεί και να βγει από το δωμάτιο, κι όταν μπήκε εκεί ο Βάρβαρος-Σκορπιός, ο Μυρμηχ βοήθησε τον Φιλησίθηρο να φύγει κρυφά από το σπίτι, μόνο που ο τελευταίος πάνω στη βιάση του ξέχασε τα σανδάλια του. Το πρωί ο Βάρβαρος είδε τα ξένα σανδάλια και, χωρίς να πει τίποτε στη γυναίκα του, διέταξε να αλυσοδέσουν τον Μυρμηχ, κι έφυγαν μαζί για την αγορά. Γεμάτος οργή προχωρούσε, για να βρει τον μοιχό, έχοντας τα σανδάλια ως ενοχοποιητικό στοιχείο, ενώ ο Μυρμηχ ακολουθούσε δεμένος, συντετριμμένος και κλαίγοντας. Όταν τους είδε ο Φιλησίθηρος, θυμήθηκε τα ξεχασμένα σανδάλια του και αντέδρασε έξυπνα. Επιτέθηκε στον δεμένο Μυρμηχ κατηγορώντας τον ότι του έκλεψε τα σανδάλια στο λουτρό. Ο απατημένος σύζυγος ξεγελάστηκε, πίστεψε το τέχνασμα του εραστή και συγχώρησε τον Μυρμηχ. Μάλιστα τον συμβούλεψε να επιστρέψει τα σανδάλια στον ιδιοκτήτη τους!

Τα ονόματα των τριών από τους τέσσερεις πρωταγωνιστές εναρμονίζονται σε γενικές γραμμές με τον ρόλο τους και εξηγούνται άμεσα ή έμμεσα από τον αφηγητή:

Ο σύζυγος ονομάζεται Βάρβαρος ή Σκορπιός (Barbarus – Scorpio), επειδή είναι σκληρός και αυστηρός⁷. Ο εραστής ονομάζεται Φιλησίθηρος (Philesitherus), δηλ. ο φίλος του κυνηγιού (θήρα), γιατί συνήθιζε να

7. Απουλ. *Met.* IX, 17 (σ. 255, γρ. 13-15): *Nosti quendam Barbarum nostrae ciuitatis decurionem, quem Scorpionem prae morum acritudine uulgus appellat.* Βλ. και P. Junghanns, *Die Erzählungstechnik von Apuleius' Metamorphosen und ihrer Vorlage (Philologus, Supplementband 24, 1)*, Leipzig 1932, σ. 125 σημ. 9. Ε. Χουλιάρá-Ράιου, *Τοβόλοι σκορπίοι: Μαγικοί πάπυροι και άλλες μαρτυρίες*, ΕΕΦΣ “Δωδώνη” 81, Ιωάννινα 2008, σ. 117 και υποσημ. 459.

κυνηγά τις γυναίκες και τους έστηνε άγρυπνο καρτέρι⁸. Η σύζυγος του Βάρβαρου ονομάζεται κατ' *εύφημισμόν* Αρετή (Arete), γιατί θα αποδειχθεί μάλλον το αντίθετο από αυτό που σημαίνει το όνομά της και η θετική προσήμανσή του⁹, αυτό δηλ. για το οποίο προδιαθέτει το όνομα Αρήτη (“Ποθητή”), δυνατότητα που αφήνει, όπως είδαμε η ασαφής προσωδία του λατινικού ονόματος Arete.

Όσον αφορά στον Μυγμεχ, οι περισσότεροι μελετητές συμφωνούν ότι το όνομά του συνδέει τον ρόλο του στην ιστορία με το ήθος του γνωστού εντόμου, του *μύρμηκος*, όπως αυτό παρουσιάζεται στην αρχαία λογοτεχνία.

Το όνομα Μυγμεχ λοιπόν ταιριάζει στον χαρακτήρα του δούλου¹⁰: όπως το μυρμήγκι συγκεντρώνει τροφή για τον χειμώνα, έτσι και ο

8. Απουλ. *Met.* IX, 17 (σ. 256, γρ. 16-18): *sed ardentem Philesitheri uigilantiam matronae nobilis pulchritudo latere non potuit*· πρβλ. και S. Harrison, “Literary Texture in the Adultery Tales of Apuleius, *Metamorphoses Book 9*”, στον τόμο R. Nauta (εκδ.), *Desultoria Scientia. Genre in Apuleius' Metamorphoses and Related Texts*, Leuven-Paris 2006, σ. 26 σημ. 20.

9. Απουλ. *Met.* IX, 18 (σ. 256, γρ. 18-19): *atque hac ipsa potissimum famosa castitate ...*· πρβλ. και Brotherton, *ό. π.*, σ. 49, σημ. 48.

10. Βλ. Αίσ., *Μύθ.* 175 (= 240 Chambry: ο Μύρμηξ ήταν άνθρωπος, αλλά λόγω της αρρωστημένης αρπακτικότητας και πλεονεξίας του ο Δίας τον μεταμόρφωσε σε μυρμήγκι, μόνο που εξακολουθεί να έχει την ίδια συμπεριφορά)· Κολουμέλλα, *RR* 10, 1, 1, 322: *neu formica rapax populari semina possit*. Πλούτ. *Περί φιλοπλουτίας* 525ε, 7 και ταῦτα μὲν πρὸς τὴν ὀνώδη και μωρμηκώδη λέγεται φιλοπλουτίαν ... Πρβλ. G. Bechtle, “The Adultery-Tales in the ninth Book of Apuleius”, *Hermes* 123 (1995), σ. 107, N. Fick-Michel, *Art et Mystique dans la Metamorphoses d'Apulee*, Paris 1991 σ. 319· Harrison, *ό. π.*, σ. 28· B. L. Hijmans, “Significant names and their function in Apuleius' Metamorphoses”, στον τόμο B. L. Hijmans – R. T. van der Paardt (εκδ.), *Aspects of Apuleius' Golden Ass*, Groningen 1978, σ. 111· B. L. Hijmans – R. T. van der Paardt – V. Schmidt – B. Wesseling – M. Zimmerman, *Apuleius Madaurensis Metamorphoses, Book IX. Text, Introduction and Commentary*, Groningen 1995, σσ. 162-163· V. Hunink, “Plutarch and Apuleius”, στον τόμο L. de Blois – J. Bons – T. Kessels – D. M. Schenkeveld (εκδ.), *The statesman in Plutarch's works (Proceedings of the Sixth International Conference of the International Plutarch Society)*, Nijmegen/Castle Hernen, May 1-5, 2002, τ. I: *Plutarch's statesman and his aftermath: political, philosophical, and literary aspects*, Lei-

Μυρμηχ μαζεύει χρήματα. Εξάλλου, επειδή ένα από τα χαρακτηριστικά που προσδίδει σε αυτόν η γριά αφηγήτρια είναι η πίστη¹¹ στον αφέντη του, έχει υποστηριχτεί ότι και αυτό είναι γνώρισμα του μυρμηγκιού¹², που μεταφέρεται στον φερόνυμο δούλο¹³. Συμπληρωματική προς τις παραπάνω είναι και η άποψη ότι ο δούλος ονομάζεται Μυρμηχ, επειδή είναι φορτικός ακόλουθος (*acerrimus secutor*)¹⁴ της κυράς του σύμφωνα με τις εντολές που έλαβε από τον αφέντη του. Πρόκειται λοιπόν για ένα “όνομα που μιλά”¹⁵ από μόνο του, όπως και τα ονόματα των υπόλοιπων ηρώων της νουβέλας.

Οι απόψεις αυτές αντιμετωπίστηκαν κάποτε με σκεπτικισμό¹⁶.

den/Boston 2004 (*Mnemosyne Supplements* τ. 250/1), σ. 258· S. Mattiacci, *Le novelle del adulterio (Metamorfosi IX)*, Firenze 1996, σ. 146· M. P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion*, τ. I, München 1967, σσ. 213-215· E. Paratore, *La novella in Apuleio*, Messina 1942, σ. 244 και M. Ruiz Sánchez, “Los cuentos de adulterio del libro IX de las Metamorfosis de Apuleyo”, *Faventia* 22 (2000), σ. 42.

Για περισσότερες πληροφορίες για το μυρμήγκι βλ. K. Kerényi, *Die Mythologie der Griechen*, τ. I, Zürich 1964, σ. 205· A. Marx, “Ameise”, *RE* 2 (1894) στ. 1820-1822· Ph. Rech (E. Stemplinger), “Ameise”, *RAC* 1 (1950), σσ. 375-377· R. Triomphe, *Le lion, la vierge et le miel*, Paris 1989, σσ. 243 και 251, K. Tümpel, “Myrmex”, *LGRM* II, 2 (1965) στ. 3312 και J. Wiesnen, “Ameise”, *Lexicon der alten Welt*, στ. 135.

11. Απουλ. *Met.* IX, 17 (σ. 256, γρ. 2): *fidelitate praecipua cognitum ...*

12. Βλ. Hijmans, *ό. π.*, σ. 111 και Paratore, *ό. π.*, σ. 244.

13. Ο Paratore, *ό. π.*, σ. 203, εικάζει ότι ο τύπος του συγκεκριμένου δούλου κατάγεται από την κωμωδία και τον μίμο και κατέληξε στο μυθιστόρημα και τον Απουλήιο με τη διαμεσολάβηση της Μιλησιακής παράδοσης. Για το ίδιο θέμα γενικότερα βλ. Harrison, *ό. π.*, σσ. 22 και 28. Να υπενθυμίσουμε ότι υπάρχουν μαρτυρίες για κωμωδίες με τίτλο *Μύρμηξ* ή *Μύρμηκες* του Κάνθαρου, του Πλάτωνος και του Ποσειδίππου, των κωμικών.

14. Βλ. Fick-Michel, *ό. π.*, σ. 319.

15. Για το θέμα του ‘ομιλούντος ονόματος’ (nomen parlante) ως κληρονομιάς του κωμικού μυθιστορήματος από την κωμωδία και τη σάτιρα βλ. Δ. Ράιο, *Η Μέλισσα και ο Λυκάνθρωπος. Μια αλληγορία της πολιτικής σύγκρουσης στα χρόνια του Νέρωνα*, Ιωάννινα 2001, σσ. 33 και 55 σημ. 103 όπου και σχετική βιβλιογραφία.

16. Ήδη η Brotherton, *ό. π.*, σ. 49, σημ. 47, φαίνεται προβληματισμένη άν το όνομα του Μυρμηχ δείχνει ξεκάθαρα τον ρόλο του, και επισημαίνει το όνομα με

Στην αρχαία λογοτεχνία το μυρμήγκι παρουσιάζεται συνήθως να οδηγείται από τη φύση του στη συσσώρευση τροφής, χωρίς αυτό να συνεπάγεται ότι η τάση για συγκέντρωση υλικών αγαθών δηλώνει ότι επιθυμεί τον πλούτο χάριν του πλούτου. Η τάση αυτή του μυρμηγκιού γίνεται αντιληπτή ως πράξη πρόνοιας και σοφίας¹⁷ και γι' αυτό παρουσιάζεται ως θετικό προσόν¹⁸. Και αν στους μύθους του Αισώπου φέρεται σκληρά στον κάρθαρο ή τον τζίτζικα, η συμπεριφορά του θεωρείται δίκαιη¹⁹. Έτσι η κοινωνία των μυρμηγκιών παρουσιάζεται κατά κανόνα ως υπόδειγμα και για τους ανθρώπους, και η έμμεση ή άμεση προτροπή στον άνθρωπο να μιμηθεί το μυρμήγκι εντοπίζεται πολύ συχνά στα λογοτεχνικά²⁰ και τα βιβλικά κείμενα²¹. Στη συγκεκριμένη όμως νουβέλα ο Μυγμεχ φαίνεται να επιθυμεί τον πλούτο με τρόπο παθολογικό²². Αυτή η στάση έρχεται σε αντίθεση με

ερωτηματικό: “Μυγμεχ (?)”. Ο Junghanns, *δ. π.*, σ. 125, σημ. 9, αναλύει την επιλογή των ονομάτων όλων των προσώπων της νουβέλας εκτός από αυτό του Μυγμεχ.

17. Βλ. Αιλ., *Ποικ. Ίστ.* 1, 12 και *Idem, Περ. Ζώων* *ιδ.* 16, 15, 4: σοφία τινι ἀπορρήτῳ διατρήσαντες οἰκεῖα ἑαυτοῖς ἀπέφηναν.

18. Βλ. Αιλ., *Περ. Ζώων* *ιδ.* 2, 25 και Πλούτ., *Περὶ τοῦ τὰ ἄλογα λόγῳ χρῆσθαι* 967d, 5-12: τὰς δὲ μυρμηκῶν οἰκονομίας καὶ παρασκευὰς ἐκφράσαι μὲν ἀκριβῶς ἀμύχανον, ὑπερβῆναι δὲ παντελῶς ὀλίγωνρον· οὐδὲν γὰρ οὕτω μικρὸν ἢ φύσις ἔχει μειζόνων καὶ καλλιόνων κάτοπτρον, ἀλλ' ὥσπερ ἐν σταγόνι καθαρᾷ πάσης ἔνεστιν ἀρετῆς ἔμφασις· «ἐνθ' ἔνι μὲν φιλότης» (Ξ 216) τὸ κοινωνικόν, ἐνὶ δ' ἀνδρείας εἰκὼν τὸ φιλόπονον, ἔνεστι δὲ πολλὰ μὲν ἐγκρατείας σπέρματα πολλὰ δὲ φρονήσεως καὶ δικαιοσύνης.

19. Αἰσ., *Μύθ.* 114 (= 241 Chambry: *Μύρμηξ καὶ κάρθαρος*) και 114b (= 338 Chambry: *Τέτιξ καὶ μύρμηκες*) αντίστοιχα.

20. Πλούτ., *Εἰ πρεσβυτέρῳ πολιτευτέον* 783f, 4: τὸ κοινωνικὸν καὶ πολιτικόν, δ καὶ μύρμηξι ἄχρι τέλους παραμένει καὶ μελίτταις.

21. Π. Δ., *Παρ. Σολ.* 6, 6, 1: ἴθι πρὸς τὸν μύρμηκα, ὃ ὀκνηρὸν, καὶ ζήλωσον ἰδὼν τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ ... Πρβλ. και Ωριγ., *Κέλσ.* 4, 81, 22-40: τὴν θεῖαν δὲ φύσιν θαυμάστων, μέχρι τῶν ἀλόγων ἐκτείνασαν τὸ οἰονεῖ πρὸς τὰ λογικὰ μίμημα, τάχα πρὸς δυσωπίαν τῶν λογικῶν, ἴν' ἐνορῶντες μύρμηξιν ἐργατικώτεροι γίνωνται καὶ ταμειυτικώτεροι τῶν ἑαυτοῖς χρησίμων ... Κλημ., *Στρωμ.* 1, 6, 33, 5.

22. Βλ. Απουλ., *Met.* IX, 19 (σ. 257, γρ 13-22) *Nec auri tamen splendor flammeus oculos ipsius exire potuit, sed quam procul semotus et domum celeri gradu*

την τάση του μυρμηγκιού να συλλέγει εκ των προτέρων τα αναγκαία για τις δύσκολες μέρες του χειμώνα, με στόχο την αυτάρκεια²³. Έτσι ο Μυρμεχ γίνεται προδότης του κυρίου του, αν και ο τελευταίος τον θεωρούσε έμπιστο, όπως προαναφέραμε.

Συνεπώς φαίνεται αποδεκτό ότι ένας λόγος που ο συγγραφέας έδωσε στον συγκεκριμένο ήρωα το όνομα Μυρμεχ είναι η ομοιότητα ανάμεσα σε αυτόν και το ομώνυμο έντομο, όσον αφορά στη συσσώρευση πλούτου. Όμως αυτό δεν αρκεί²⁴. Από την άλλη πλευρά η εικασία ότι το όνομα Μυρμεχ δόθηκε στον δούλο, επειδή αυτός παρουσιάζεται να είναι πιστός στον αφέντη του, δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή καθώς το μυρμήγκι στην αρχαία λογοτεχνία δεν διακρίνεται για τη συγκεκριμένη 'αρετή'. Αν εντοπίζαμε κάποιο κείμενο, όπου το έντομο αυτό θα χαρακτηριζόταν για την πίστη προς τον κύριό του, η επιλογή του ονόματος Μυρμεχ θα ήταν εύλογη:

Ο Μυρμεχ θα έπαιρνε το όνομά του από το 'πιστό' μυρμήγκι και η ιδιότητα του ονόματος θα μετέβαινε και στο φερώνυμο πρόσωπο. Εξάλλου με αυτό τον τρόπο ο συγγραφέας θα κατάφερνε να αναδείξει ένα χαρακτηριστικό της Μιλησιακής παράδοσης, στην οποία εντάσσεται η παραπάνω νουβέλα, δηλ. την ειρωνεία με την πλήρη αντιστροφή των αρχικών θετικών χαρακτηριστικών που αποδόθηκαν στους πρωταγωνιστές²⁵, όπως παραδείγματος χάριν συμβαίνει με το όνομα της Αρετής: ο Μυρμεχ, το υποτιθέμενο υπόδειγμα αφοσίωσης προς τον αφέντη του, θα τον προδώσει με την πρώτη ευκαιρία για δέκα χρυσά νομίσματα.

peruectus uidebat tamen decora illa monetae lumina, et opulentam praedam iam tenebat animo, miroque mentis salo et cogitationum dissensione misellus in diuersas sententias carpebatur ac distrahebatur: illic fides, hic lucrum, illic cruciatus, hic uoluptas.

23. Πρβλ. Πλουτ. *Περὶ τοῦ μὴ δεῖν δανείζεσθαι* 830b, 12: οὐ δανείζονται μύρμηκες

24. Η άποψη του D. Tripp ("The Baker's Wife and her Confidante in Apuleius, *Met.* IX, 14ff.: Some Liturgical Considerations", *Emerita* 56 (1988), σσ. 249-250) ότι τα ζωικά ονόματα της ένθετης νουβέλας (Scorpio, Μυρμεχ) προσημαίνουν την κακία της γυναίκας του μυλωνά και της γριάς φίλης της, και την αποστρόφη του συγγραφέα προς τη γυναίκα ενγένει, δεν φαίνεται πειστική.

25. Βλ. Harrison, *ό. π.*, σ. 25.

Θα μπορούσαμε πάντως να συζητήσουμε την παραπάνω άποψη σχετικά με την πίστη, αν με τη λέξη ‘πίστη’ εννοείται η αταλάντευτη συμπεριφορά και η προσήλωση σε ένα συγκεκριμένο τρόπο ζωής. Πράγματι το μυρμήγκι δεν παρασύρεται από τις πρόσκαιρες απολαύσεις ούτε από τους πειρασμούς που το περιβάλλουν. Ακόμα και το καταμεσήμερο του καλοκαιριού, όταν όλη η πλάση ξεκουράζεται ή διασκεδάζει, αυτό συνεχίζει να εργάζεται²⁶ σκληρά. Όμως στη νουβέλα των *Metamorphoses* η παραπάνω παρατήρηση για το σημασιακό εύρος της έννοιας της πίστης δεν βοηθά να ερμηνεύσουμε την επιλογή του συγκεκριμένου ονόματος. Ο Μυγμex λέγεται ότι είναι πιστός στον αφέντη του²⁷, αλλά αυτό δεν συμβαίνει. Έτσι εκτιμούμε ότι το ερώτημα γιατί επιλέχθηκε το όνομα Μυγμex δεν έχει απαντηθεί επαρκώς²⁸.

Απαιτείται συνεπώς περαιτέρω διερεύνηση της επιλογής του ονόματός του, γιατί ο Μυγμex ουσιαστικά είναι ο πρωταγωνιστής²⁹ της νουβέλας: ακόμα και αν δεν λάβουμε υπόψη τον ποσοτικό παράγοντα, ότι παίζει δηλ. τον μεγαλύτερο ρόλο, δεν μπορούμε να αγνοήσου-

26. Βλ. Αίσ., *Μῦθ.* 114 (= 241 Chambry: *Μύρμηξ καὶ κύνθαρος*). Επίσης Αριστ., *Περὶ τὰ ζῶα ἰστ.* 622b, 19-21: τῶν δὲ ἐντόμων ἐργατικώτατον ζῶων ἐστὶ, ... τό τε τῶν μυρμηκῶν γένος καὶ τὸ τῶν μελιτῶν ... Αἰλ., *Περ. Ζῶ. ἰδ.* 4, 43. Οράτ., *Sat.* 1, 1, 33: parvula – nam exemplo est – magni formica laboris.

27. Πρβλ. Αριστ., *Περὶ τὰ ζῶα ἰστ.* 488a, 7-13: πολιτικὰ δ’ ἐστὶν ὧν ἐν τι καὶ κοινὸν γίνεται πάντων τὸ ἔργον ... ἔστι δὲ τοιοῦτον ἄνθρωπος, μέλιττα, σφήξ, μύρμηξ ... καὶ τούτων τὰ μὲν ὑφ’ ἡγεμόνα ἐστὶ, τὰ δ’ ἀναρχα ... μύρμηκες δὲ καὶ μύρια ἄλλα ἀναρχα ...

28. Ο Hijmans, *ὁ. π.*, σ. 111, εικάζει ότι το όνομα του Μυγμex περιέχει περισσότερες υποδηλώσεις σε σχέση με τα άλλα πρόσωπα της νουβέλας, και η εξήγηση δεν είναι εύκολη: “his name does not allow as ready an explanation as the others’ in this story”. Μπορεί εξάλλου να διατυπωθεί η εικασία ότι η επιλογή του ονόματος Μυγμex έγινε ως υπαινιγμός σε συγκεκριμένα εξωτερικά χαρακτηριστικά του δούλου (μαύρος στο δέρμα ή γέρον), πρβλ. Βεργίλ., *Aen.* 4, 404, Μαρτ. 1, 115, 5 και *ibidem* 3, 93, 3. Όμως η υπόθεση αυτή θα ήταν αλυσιτελής, καθώς δεν εξυπηρετεί καλύτερα την ερμηνεία του ονόματος του Μυγμex.

29. Βλ. Paratore, *ὁ. π.*, σ. 204, που οδηγείται στο συμπέρασμα ότι ο Μυγμex είναι ο πρωταγωνιστής, επειδή υφίσταται “τραγική μεταμόρφωση”.

με ότι πρωτεύει ως προς το δραματικό στοιχείο, καθώς ευρίσκεται σε διαρκή εσωτερική και εξωτερική κίνηση³⁰:

Λαμβάνει τις διαταγές του κυρίου του, είναι διαρκώς δίπλα στην κυρά του (στο γνέσιμο του μαλλιού, στο λουτρό, την κρατά από τον ποδόγυρο), ακούει τον επίδοξο εραστή, τον αποφεύγει και επιστρέφει σπίτι, παλεύει με τον εαυτό του, ξαναβγαίνει από το σπίτι, μεταφέρει στην κυρά την πρόταση του εραστή, κομίζει χαρούμενος την καταφατική απάντηση στον Φιλησίθηρο, ζητά και πιάνει με το χέρι τα χρήματα, βάζει τον εραστή στο σπίτι, τρομάζει από την αναπάντεχη επιστροφή του αφέντη, ανοίγει την πόρτα, υποδέχεται τον κύριό του και δικαιολογείται που καθυστέρησε να ανοίξει. Κατόπιν οδηγείται στην αγορά δεμένος, μετανωμένος και κλαίγοντας, υφίσταται την υποκριτική επίθεση του Φιλησίθηρου που τον κατηγορεί ότι του έκλεψε τα σανδάλια, και δέχεται τη συγγνώμη του κυρίου του.

Πέραν αυτών ο τίτλος του πρωταγωνιστή απονέμεται σε αυτόν, γιατί είναι ο μόνος που βρίσκεται σε δίλημμα. Έτσι με τρόπο ειρωνικό γίνεται τραγικό πρόσωπο: ο Μυρμex αντιμετωπίζει το ‘τραγικό’ δίλημμα³¹:

Θα εκτελέσει την αποστολή που του ανέθεσε ο κύριός του ή θα αποδεχτεί το ποσό των δέκα χρυσών νομισμάτων, που του προσφέρει ο επίδοξος μοιχός, για να την παραμελήσει;

Και έτσι, ενώ δεν έχει κανένα πρόβλημα να εκτελέσει την απο-

30. Πρβλ. Οβίδ., *A. A.* 1, 93. Το μυρμήγκι διακρίνεται για το συγκεκριμένο χαρακτηριστικό. Μάλιστα γίνεται αντικείμενο παρατήρησης η διαρκής κίνηση του μύρμηγκιού μέσα και έξω από την τρύπα του. Δεν εντοπίσαμε πάντως κείμενο που να εστιάζει στο αεικίνητον του εντόμου αυτού, χωρίς να συνδυάζεται με την εργατικότητα.

31. Paratore, *ό. π.*, σ. 273· πρβλ. S. Harrison, “«Waves of Emotion»: An Epic Metaphor in Apuleius’ *Metamorphoses*”, στον τόμο S. Harrison – M. Paschalis – S. Frangoulidis (εκδ.), *Metaphor and the Ancient Novel*, στη σειρά *Ancient Narrative (supplementum τ. 4)*, Groningen 2005, σσ. 172-173 για τη χρήση της επικής-‘ηρωικής’ μεταφοράς του τρικυμισμένου μυαλού (βλ. Απουλ., *Met.* IX 19, σ. 257, γρ 17: *miroque mentis salo ...*), με την οποία περιγράφεται με τρόπο ειρωνικό η διλημματική κατάσταση του Μυρμex.

στολή του, μόνος του δημιουργεί μία κατάσταση που κάνει την εκτέλεσή της αδύνατη, καθώς είναι ο ίδιος που την υπέσκαψε. Αντίθετα οι υπόλοιπες *personae* της νουβέλας γνωρίζουν ακριβώς τι θέλουν και τι πρέπει να κάνουν: ο σύζυγος θέλει να περιφρουρηθεί η συζυγική τιμή του, ο Φιλησίθηρος θέλει να χαρεί τον έρωτα με την *Arete* η οποία θέλει και τα χρήματα και την παράνομη απόλαυση. Μόνο ο *Myrmex* είναι που ταλαντεύεται, και γι' αυτόν τον λόγο ο αφηγητής εστιάζει στον ψυχικό κόσμο του και την εξαθλίωσή του³²:

Η λάμψη του χρυσού τον καταδίωκε, η προσδοκία της αφής του νομίσματος τον έκαιγε, η φιλαργυρία τον κρατούσε ξάγρυπνο και η σκέψη του χρυσού τον έβγαζε από το σπίτι³³. Και κατά τη διάρκεια της πάλης με τον εαυτό του μένει μόνος, πράγμα συνηθισμένο ίσως για έναν μυθιστορηματικό πρωταγωνιστή, αλλά μάλλον αφύσικο για ένα κοινωνικό ον, τον *μύρμηκα*, όπως θα δούμε παρακάτω³⁴.

Ο πρωταγωνιστής λοιπόν λέγεται *Myrmex*. Με την πρώτη ματιά, μόλις δηλ. ο αναγνώστης πληροφορείται πως το όνομα του φρουρού της *Αρετής* είναι *Myrmex*, προμαντεύει την έκβαση της ιστορίας, δεδομένου ότι ο *Myrmex* καλείται να νικήσει έναν μεγάλο αντίπαλο:

Πρόκειται για μια άνιση μάχη. Ο δούλος-φρουρός φέρει το όνομα του μυρμηγκιού, του οποίου κύριο εξωτερικό χαρακτηριστικό είναι το μικρό μέγεθος. Είναι ένα από τα χαρακτηριστικά του μυρμηγκιού που το υπογραμμίζει και η πραγματικότητα και η λογοτεχνία³⁵. Το ερώτημα λοιπόν που προκύπτει – πώς είναι δυνατόν ένας δούλος που ονομάζεται μυρμήγκι³⁶ να νικήσει έναν θηρευτή, που είναι δυνατός, που είναι ικα-

32. Κατά τον Paratore, *ό. π.*, σ. 204, ο Απουλήιος στην περιγραφή της εσωτερικής πάλης του *Myrmex* “αγγίζει τις κορυφές της τέχνης” του.

33. Απουλ., *Met.* IX, 19 (σ. 257, γρ. 16-25) ... Videbat tamen decora illa monetae lumina, ... nocturnas etiam curas inuaserat pestilens auaritia ... aurum tamen foras euocaret.

34. Βλ. παρακάτω, υποσημ. 74.

35. Λουκ., *Έρμ.* 5, 14: *οἷον μύρμηκας ἀπὸ τοῦ ὕμους ἐπισκοποῦντές τινες τοὺς ἄλλους*. Πλίν., *H. N.* 7, 65.

36. Βλ. Απουλ., *Met.* IX, 17 (σ. 256, γρ. 1-2) ... *seruulum suum Myrmecem*, όπου η αφηγήτρια χρησιμοποιεί το υποκοριστικό *seruulus*, πράγμα που έμμεσα παραπέμπει στο μικρό μέγεθος.

νός, που αξίζει να χαιρείται όλες τις γυναίκες και να στεφανωθεί με χρυσό στεφάνι; – δέχεται μόνον αρνητική απάντηση.

Το αποτέλεσμα είναι προφανές. Ο συγγραφέας επέλεξε το όνομα *Μυρμex*, για να δώσει από την αρχή της ιστορίας στον αναγνώστη τη δυνατότητα να προβλέψει την κατάληξή της. Και αν μάλιστα έχει κατά νουν και τη συσχέτιση του μυρμηγκιού με την αρπακτικότητα και τη φιλοπλουτία, όπως είδαμε παραπάνω, οι προσημάνσεις διπλασιάζονται:

Μόλις φθάνουμε στο σημείο της ιστορίας, όπου ο θηρευτής επιχειρεί να δωροδοκήσει τον φύλακα με χρήματα³⁷, είμαστε βέβαιοι ότι ο φιλόπλουτος κατά τις συνδηλώσεις του ονόματος *Μυρμex* θα υποκύψει. Και το πράγμα γίνεται ακόμη πιο εύκολο, αν ο καλλιεργημένος αναγνώστης αντιληφθεί ότι στη νουβέλα αυτή υπάρχουν συρραμμένα λεκτικά ίχνη-σήματα που παραπέμπουν στην ομηρική εκδοχή της συζυγικής εξαπάτησης του Αγαμέμνονα και της εξουδετέρωσης του ανώνυμου δούλου φρουρού από τον εραστή Αίγισθο, την οποία ο Απουλήιος ‘ξανάπαιξε’ (replayed) σε ένα διαφορετικό λογοτεχνικό περιβάλλον από αυτό του έπους, όπως προτείνει ο Stephen Harrison³⁸.

Ωστόσο αυτή η εύκολη προσήμανση της κατάληξης του επεισοδίου αντιβαίνει στην εισαγωγική προειδοποίηση του αφηγητή προς τον αναγνώστη του μυθιστορήματος να εντείνει την προσοχή του³⁹.

Εξάλλου ο λόγιος αναγνώστης δεν θα δυσκολευόταν καθόλου να προαισθανθεί το τέλος της νουβέλας, μόλις διάβαζε για τη δωροδοκία του *Μυρμex* με χρυσάφι. Σε πολλά κείμενα το μυρμήγκι συνδέεται με το συγκεκριμένο πολύτιμο μέταλλο είτε ως φιλόχρυσο είτε ως φρουρός του. Η προηγούμενη βιβλιογραφία έχει εντοπίσει συγκεκριμένα παραθέματα, με στόχο να επιβεβαιώσει το θέμα της φιλοχρημα-

37. Απουλ., *Met.* IX, 18 (σ. 257, γρ. 9-10) *porrecta enim manu sua demonstrat ei nouitate nimia candentes solidos aureos ...*

38. Harrison (2006), *ό. π.*, σ. 27, που παραπέμπει στον Όμηρ., *Όδύσ.* 3, 262-272.

39. Απουλ., *Met.* I, 1 (σ. 2, γρ. 5-6) *lector intende: laetaberis: παρά την απόλαυση που υπόσχεται, ζητά από τον αναγνώστη να εντείνει την προσοχή του (intende). Ή καλύτερα, για να νιώσει την απόλαυση του έργου, πρέπει να εντείνει την προσοχή του.*

τίας του Myrmex⁴⁰. Αυτή όμως η αφετηρία συλλογισμού δεν κατέληξε σε πειστικά συμπεράσματα.

Το λογικό βήμα που απομένει να γίνει είναι να σκεφθούμε την αλλαγή του αντικειμένου της φύλαξης: ο *μύρμηξ* ήταν συνηθισμένος να χρυσωρυχεί, να φυλάσσει τον χρυσό και να δίνει μάχες γι' αυτόν ακόμα και με τους ανθρώπους. Στην ιστορία μας όμως ο Myrmex πρέπει να φρουρήσει την Αρετή και να αδιαφορήσει για τον χρυσό, που κατά φύση φρουρούσε. Επισημαίνεται μάλιστα ότι το ποσόν της δωροδοκίας είναι χρυσά νομίσματα. Και κατά την εσωτερική πάλη ο πειρασμός δεν είναι τόσο η ελπίδα του τεράστιου χρηματικού ποσού όσο η σκέψη του χρυσού και η παθολογική προσήλωση σε αυτόν, τις οποίες φροντίζει να αναδείξει επιμελώς ο Απουλήιος⁴¹.

Έτσι ο Myrmex καλείται να υπερασπίσει μια εκ των προτέρων χαμένη θέση και να υπηρετήσει μian άχαρη γι' αυτόν υπηρεσία, (να φυλάσσει δηλ. την τιμή μιας γυναίκας, αντί να φυλάσσει το χρυσάφι), επειδή ακριβώς είναι αφύσικη ως προς την αρχική μορφή του, που είναι αυτή του *μύρμηκος*. Στο θέμα της αλλαγής της μορφής θα επανέλθουμε. Εκείνο που χρειάζεται προς το παρόν να έχουμε κατά νουν είναι ότι ο *μύρμηξ* είναι υπαρκτό έντομο και ο Myrmex λογοτεχνικό πρόσωπο· και οι δύο συνδέονται με αμοιβαίο σύνδεσμο (*mutuus nexus*)⁴² το όνομα “που σε κάνει να απορείς”.

40. Βλ. παραπάνω, υποσημ. 10· πρβλ. App., *Ἰνδ.* 15, 5, 1-6· Δείν., *απ.* 6, 14, 10-19· Ηλιοδ., *Αἰθιοπ.* 10, 26, 2· Ηρόδ. 3, 104-105· Λουκ., *Ὀνειρ.* 16, 13 και Φιλοστρ., *Ἀπολλ.* 6, 1: *γρῦπες δὲ Ἰνδῶν καὶ μύρμηκες Αἰθιοπίων ... χρυσοῦ γὰρ φύλακες ἐν ἐκατέρᾳ ἄδονται τὸ χρυσόγεων τῶν ἠπείρων ἀσπαζόμενοι ...*

41. Απουλ., *Met.* IX, 19 (σσ. 257-8), όπου το θέμα του χρυσού ως πειρασμού επαναλαμβάνεται συνεχώς: *nec auri tamen splendor flammis oculos ipsius exire potuit ... uidebat tamen decora illa monetarum lumina, ... formidinem mortis uicit aurum ... aurum tamen foras euocaret ... tenet nummos aureos manus Myrmecis*. Παρατηρούμε ότι σχεδόν όλες οι αισθήσεις και τα ένστικτα του Myrmex έχουν αλλοιωθεί από το πάθος του χρυσού, δηλ. και η όραση και η ακοή και η αφή και το ένστικτο της επιβίωσης. Για το χρυσάφι που εξαγοράζει τα πάντα βλ. Hijmans – van der Paardt – Schmidt – Wesseling – Zimmerman, *ὁ. π.*, σ. 174.

42. Απουλ. *Met.* I 1 (σ. 1, γρ. 6).

Πράγματι οι απορίες παραμένουν. Είχαμε διαπιστώσει ότι ο συγγραφέας προσφέρει στον αναγνώστη πολλά στοιχεία, ώστε αυτός να αντιληφθεί εκ των προτέρων την κατάληξη της συγκεκριμένης ιστορίας με την επιλογή του ονόματος Myrmex. Η υπερβολή των διευκολυντικών στοιχείων επιβεβαιώνεται και από μια παρατήρηση του Paratore ότι ο δούλος στις *Metamorphoses* του Απουλήιου παίζει πάντα κακό ρόλο⁴³. Αυτό προοικονομεί την προδοσία που θα διαπράξει ο Myrmex, όπως προσημαίνει το όνομά του: το μικρό μυρμήγκι θα ηττηθεί από τον μεγάλο αντίπαλο και θα τσιμπήσει το δόλωμα του χρυσού. Με αυτά οδηγούμαστε εκ νέου στο συμπέρασμα ότι ο Απουλήιος φαίνεται να προσφέρει στον αναγνώστη “μασημένη τροφή”. Όμως για ποιο λόγο ο Απουλήιος να κάνει το πράγμα τόσο εύκολο⁴⁴, προκειμένου να προσημανθεί το τέλος μιας συνηθισμένης ερωτικής ιστορίας; Είναι κάτι που ξενίζει και δεν μπορεί να απαντηθεί με την πρώτη, βιαστική και επιφανειακή ματιά.

Γι' αυτό θα συνεχίσουμε εξετάζοντας τις θετικές συνδηλώσεις του *nomen*. Δεν είναι δυνατόν να αρνηθούμε ότι με την πρώτη ματιά το όνομα Myrmex διασφαλίζει ότι, ανεξάρτητα από το αποτέλεσμα, ο συγκεκριμένος δούλος θα εργαστεί και θα κοπιάσει⁴⁵, για να φέρει εις πέρας την αποστολή του (ίσως μάλιστα φέρει το όνομα του συγκεκριμένου εντόμου, επειδή ακριβώς είναι ένας σκληρά εργαζόμενος δούλος⁴⁶). Και

43. Paratore, *ό. π.*, σ. 206: “la figura dello schiavo è vista in lui (δηλ. στον Απουλήιο) solo dal lato cattivo”. Πρβλ. την αντίθεση με τον όνο στην ιστορία με τον μυλωνά που ως πιστός δούλος βοηθά τον μυλωνά να εντοπίσει τον μοιχό, πράγμα που επισημαίνει ο S. A. Frangoulidis, ‘Rolechanging in Apuleius’ Tale of the Miller’s Wife (*Metamorphoses* 9.14-31).’ *Scholia* 9 (2000) σ. 72 σημ. 18.

44. Βλ. J. L. Penwill, “Ambages reciproae: reviewing Apuleius’ *Metamorphoses*”, *Ramus* 19 (1990) σσ. 2-3, όπου σημειώνεται ότι η διευκόλυνση δεν είναι χαρακτηριστικό της αφήγησης του Απουλήιου, καθώς δεν δίνει περισσότερες πληροφορίες στον αναγνώστη από όσες χρειάζεται, και αν δίνει, είναι αινιγματικές ή απατηλές.

45. Βλ. παραπάνω σημ. 26.

46. Αν ισχύει η υπόθεσή μας, ο δούλος ταυτίζεται με το μυρμήγκι απλώς και μόνο, επειδή είναι δούλος. Σύμφωνα με αυτόν τον συλλογισμό η επιλογή του ονό-

αν δεχθούμε ότι κοπίασε, αλλά απέτυχε, γιατί ο πειρασμός ήταν μεγάλος, μπορούμε να αναζητήσουμε την αρετή της πρόνοιας⁴⁷ ή της σοφίας⁴⁸, που συνδηλώνεται στο όνομα του Myrmex. Γιατί λοιπόν ο ήρωάς μας με ένα τέτοιο όνομα δεν προνόησε για κάθε πιθανό κίνδυνο και ενδεχόμενο κατά την εκτέλεση μιας τόσο δύσκολης αποστολής; Εξάλλου ο κύριός του τον επέλεξε για το συγκεκριμένο καθήκον με κριτήριο την πίστη του⁴⁹, την οποία θα είχε διαπιστώσει σε παλαιότερες περιστάσεις. Ο δούλος επίσης είχε και άλλα καλά χαρακτηριστικά-αρετές:

Ήταν σταθερός (*tenax*)⁵⁰, είχε τύψεις συνειδήσεως⁵¹ και ήταν αξιοπρεπής, καθώς δεν κατέφυγε σε παρακάλια, για να τον λυπηθεί ο κύριός του.

ματος του *seuulus* προέρχεται από μια ενστικτώδη αντανάκλαση των πραγματικών κοινωνικών συνθηκών της εποχής ή είναι ένας υπαινιγμός στον Αριστοτέλη *Πολ.* 1254b: *ὄσοι μὲν οὖν τοσοῦτον διεισῶσιν ὅσον ψυχὴ σώματος καὶ ἄνθρωπος θηρίου ... οὗτοι μὲν εἰσι φύσει δοῦλοι, ...* Για τη χρήση του προαναφερθέντος χωρίου από τον Αριστοτέλη και ανάλογη σκέψη σχετικά με τον Λούκιο ως όνο, βλ. K. Bradley, “Animalizing the Slave: The Truth of Fiction”, *JRS* 90 (2000), σσ. 110-125.

47. Ο συγγραφέας (*Met.* IX, 17 (σ. 256, γρ. 15-16) κάνει ειρωνικό υπαινιγμό στη σοφία του Myrmex: *mira sagacitate ... fidem tuebatur*. πρβλ. και Αιλ. Αριστ., *Τέχ. Ρητ.* 1, 12, 2: *εἴ τις θέλοι τὰ τοῦ μύρμηκος ἔργα ἐπαινῶν λέγειν ὅτι οικονομώτατος ἐστίν ... οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀγαθὸς προῖδέσθαι τὰς ὥρας τῶν θεῶν καὶ φρονιμώτατος πρὸς τοὺς καιροὺς παρασκευάζεσθαι ...* πρβλ. επίσης Αιλ., *Ποικ. Ἰστ.* 1, 12, 1-5.

48. Αιλ., *Περὶ Ζῴων Ἰδιότη.* 16, 15, 4-17: *σοφὸν δὲ ἄρα ἦν καὶ ὁ μύρμηξ ὁ Ἰνδός ... ἐν αὐτοῖς δὲ περιόδους τινὰς καὶ ὡς εἰπεῖν σύριγγας Αἰγυπτίους ἢ λαβυρίνθους Κρητικούς σοφία τινὶ ἀπορρήτῳ διατρήσαντες οἰκεῖα ἑαυτοῖς ἀπέφηναν, οὐκ εὐθυτενὴ καὶ ῥάδια παρελθεῖν ἀλλ' ἐλιγμοῖς καὶ διατρήσεσι λοξῶ ...* Κικέρ., *ND* 3, 21: *in formica non modo sensus, sed etiam mens, ratio, memoria.*

49. Το θέμα της πίστης επανέρχεται συνεχώς στη συγκεκριμένη νουβέλα: βλ. Απουλ., *Met.* IX, 17-20 (σσ. 256-259): *fidelitate praecipua cognitum ... fidem tuebatur ... certusque fragilitatis fidei humanae ... illic fides, hic lucrum ... <aduolat> ad suae fidei praecipitium Myrmex ... recipit etiam tunc fidem deum boantem dominum.*

50. Απουλ., *Met.* IX, 18 (σ. 257, γρ. 8-9): *rigentem prorsus serui tenacitatem uiolenter diffinderet.*

51. Απουλ., *Met.* IX, 21 (σ. 259, γρ. 16-17): *conscientia tamen pessima p... nixtus ...*

Υπάρχει βεβαια πάντα η εξήγηση της αντιστροφής των θετικών σημαινομένων σε αρνητικά και δεν διαφωνούμε ότι υφίστανται οι παραπάνω θετικές και αρνητικές συνδηλώσεις του Μυρμηχ στο πολυεπίπεδο παιγνίδι σύξευξης σημαινομένων, στο οποίο αρέσκεται ο συγγραφέας των *Metamorphoses*. Ωστόσο δεν επιλύεται στο βάθος του το αίνιγμα του ονόματος. Εικάζουμε λοιπόν ότι ο προσεκτικός αναγνώστης αναμένεται να σταθεί περισσότερο στην επιλογή του συγκεκριμένου ονόματος, το οποίο ουσιαστικά επιδρά στο ήθος του πρωταγωνιστή.

Το όνομα λοιπόν *μύρμηξ* μοιάζει να είναι ένας παραμορφωτικός καθρέφτης, που αλλάζει τον χαρακτήρα του Μυρμηχ και στο επίπεδο της αφήγησης και στο επίπεδο της πρόσληψης από τον αναγνώστη. Και ο *lector intendens* οφείλει να αντιληφθεί τη διασκεδαστική σύγχυση του ήθους του δούλου, το οποίο διαθλάται μέσα από τις ιδιότητες του μυρμηγκιού με τρόπο έμμεσο και κρυπτικό. Πρόκειται για μία διαδικασία αλλαγής της φιγούρας του Μυρμηχ με την επίδραση της εικόνας του μυρμηγκιού, η οποία παρασύρει τον βιαστικό και όχι ιδιαίτερα προσεκτικό αναγνώστη να συρράψει δύο ετερόκλητες ταυτότητες και μορφές, ενός εντόμου και ενός ανθρώπου, αρκούμενος στη σκέψη ότι ο πιστός Μυρμηχ μεταμορφώνεται σε έναν αρρωστημένο χρυσοθήρα, όπως είναι ο *μύρμηξ* σε λογοτεχνικό επίπεδο⁵². Η παρεξήγηση είναι αναμενόμενη και οδηγεί στην ικανοποίηση με την ανακάλυψη όλων των δευτερευουσών συνδηλώσεων που ενυπάρχουν στο όνομα του πρωταγωνιστή και έχουν εμπλακεί στο παιγνίδι της ανάδειξης των σχέσεων των αφηγηματικών όντων και της προοικονομίας των ρόλων τους. Οι σκέψεις αυτές συμβαδίζουν με την προεξαγγελία της διαδικασίας της μεταμόρφωσης στον πρόλογο του έργου:

*Figuras fortunasque hominum in alias imagines conuersas et in se rursus mutuo nexu reffectas*⁵³ (“Μορφές και τύχες ανθρώπων που μεταμορφώθηκαν σε άλλες εικόνες και που ξαναήλθαν στον εαυτό τους με αμοιβαίο σύνδεσμο”).

52. Για την εικασία σχετικά την πτώση στον κόσμο της ύλης αυτού που υφίσταται τη μεταμόρφωση, βλ. Fick-Michel, *ό. π.*, σ. 315.

53. Απουλ., *Met.* I, 1 (σ. 1, γρ. 4-6).

Αν η υποθεσή μας είναι σωστή, η φιγούρα που αλλάζει είναι αυτή του έμπιστου δούλου: επειδή ονομάζεται *Myrmex* μεταμορφώνεται *κατ' εικόνα* του μύρμηκος σ' έναν άπιστο και άπληστο προδότη της *fides* του κυρίου του. Το έντομο (*μύρμηξ*) επιδρά αλληγορικά και συμβολικά στην *persona* της αφήγησης (*Myrmex*) με σύνδεσμο το όνομα του μυρμηγκιού, ενώ ο αναγνώστης παίζει τον δικό του ρόλο με κριτήριο το μέγεθος της προσοχής που δείχνει και της καλλιέργειας που έχει, ώστε να αποδώσει τις αναμενόμενες λογοτεχνικές ιδιότητες του *μύρμηκος* στον *Μύρμηκα* (*Myrmex*) και να διαχωρίσει τα δύο αυτά όντα. Έτσι η διαδικασία της μεταμόρφωσης μπορεί να λαμβάνει χώρα όχι μόνο με ρεαλιστικό τρόπο, όπως συνέβη στον πρωταγωνιστή Λούκιο, ο οποίος έγινε όνος, αλλά και με τρόπο λογοτεχνικό και μεταφορικό ως αλληγορία.

Πρόκειται για μια ακροβασία ανάμεσα στα όντα, τους ρόλους, τις έννοιες και τα ονόματα (*nomina*), που δεν στερείται φιλοσοφικού ενδιαφέροντος⁵⁴, κάτι άλλωστε αναμενόμενο από τον Απουλήιο⁵⁵.

Σε αυτήν την υπόθεση οδηγηθήκαμε καταρχάς από την παρατήρηση ότι το μυρμήγκι στην κλασική λογοτεχνία παρουσιάζεται δεκτικό της μεταμόρφωσής σε άνθρωπο. Υπάρχουν αρκετοί μύθοι και παραλλαγές τους που παρουσιάζουν ανθρώπους να μεταμορφώνονται σε μυρμήγκια ή το αντίθετο. Ο έμπειρος και πεπαιδευμένος λοιπόν αναγνώστης των *Metamorphoses* προϋποτίθεται ότι είναι εξοικειωμένος με αυτήν την αστάθεια και τη μετάπτωση από τη μορφή του μυρμηγκιού στη μορφή του ανθρώπου και αντίστροφα.

54. Δεν θα επεκταθούμε περισσότερο από το να υπογραμμίσουμε απλώς ότι η σύγχυση ανάμεσα στον *Myrmex*, τον *μύρμηκα* και τις ιδιότητές τους θα ήταν μια καλή άσκηση εμπέδωσης φιλοσοφικών θεωριών, όπως αυτής της ψυχής και του σώματος, των ιδεών, των καθολικών εννοιών και μιας πρόδρομης νομιναλιστικής προσέγγισης.

55. Εξάλλου ο Απουλήιος προσδιορίζει τον εαυτό του ως φιλόσοφο (Απουλ., *Apol.* 41) και μάλιστα πλατωνιστή (βλ. *ibidem* 64: *ceterum Platonica famili: nihil nouimus nisi festum et laetum et sollemne et superum et caeleste*: πρβλ. ακόμη Αγουστ., *Civ. Dei* 8, 12).

Έτσι μπορούμε να ανακαλέσουμε στη σκέψη μας τον μύθο, σύμφωνα με τον οποίο ο Δίας μεταμόρφωσε τα μυρμήγκια της Αίγινας σε ανθρώπους, προκειμένου να αποκτήσει συντρόφους ή υπηκόους ο Αιακός⁵⁶. Ο Λουκιανός αναπαράγει το μύθο ότι από τα μεταμορφωμένα σε ανθρώπους μυρμήγκια κατάγονται οι Μυρμιδόνες⁵⁷.

Κατά τον Αίσωπο, ζούσε ένας άνθρωπος ονομαζόμενος *Μύρμηξ*, γεωργός το επάγγελμα, ο οποίος μεταμορφώθηκε από τον Δία σε μυρμήγκι εξαιτίας της πλεονεξίας του⁵⁸.

Πιο ενδιαφέρουσα είναι η εκδοχή που διασώζει ο Σέρβιος σχετικά με τη μεταμόρφωση μιας κόρης ονόματι *Μυρμίχ* σε μυρμήγκι από την Αθηνά, επειδή συνδυάζει το θέμα του μυρμηγκιού με αυτό της προδοσίας προς την κυρία της, ενώ συνδέει τον προαναφερθέντα μύθο με αυτόν των Μυρμιδόνων⁵⁹. Σχετική με την μεταμόρφωση είναι και η μετενσωμάτωση ή μετενσάρκωση, με την οποία συνδέεται ειρωνικά ο άνθρωπος με το μυρμήγκι στον *Όνειρον* του Λουκιανού: ο *άλεκτρυών* διαβεβαιώνει τον συνομιλητή του Μίκυλλο ότι στην προηγούμενη ζωή ο Μί-

56. Ησιόδ., *Απ.* 205· Ψ.-Απολλοδ., *Βιβλ.* 3, 158, 1-2· Υγίν., *F.* 52· Οβίδ., *Met.* 7, 656-670· πρβλ. επίσης Στράβ., *Γεωγρ.* 8, 6, 16.

57. Λουκ., *Ίκαρ.* 19, 16-20: *τοὺς παλαιούς μύθους ἐπίσκεψαι τῶν Θετταλῶν· εὐρήσεις γὰρ τοῦς Μυρμιδόνας, τὸ μαχιμώτατον φύλον, ἐκ μυρμηγκῶν ἄνδρας γεγονότας.*

58. Αἴσ., *Μύθ.* 175 (= 240 Chambry). Βλ. και πιο πάνω, υποσημ. 10.

59. Σέρβ., *ad Aen.* 4, 402, 6-20: 'formica' ... de qua fabula talis est: in Attica regione quaedam puella Myrmix nomine fuit, Minervae ob castimoniam et sollertiam dilecta, quae postea hoc modo Minervae in se odium concitavit. Namque, cum vidisset Minerva Cererem segetes invenisse, volens ipsa ostendere Atticis quo expeditius segetes parerent, aratrum dicitur invenisse. Quod cum manu ageret, et Myrmix ei adhaereret, ausa est occulte aratri stivam subripere, et apud homines se iactare, infructuosum esse Cereris munus, nisi suo uterentur invento, quo terra aratro resoluta expeditius ederet fructus. Quod cum proditum aegre tulisset Minerva, Myrmicem illam virginem in formicam convertit eamque, ut proditricem, adversam frumentis, quae semper insequitur et subripit, esse praecepit. Quae res cum Iovi miserationem movisset, excogitavit quemadmodum formicae honorem daret. Nam cum Aeacum, filium suum ex Aegina susceptum, Thessalis imponeret regem et agros ipsos videret hominibus indigere, formicas colligi in unum iussit easque in homines commutavit: unde Myrmidones appellati sunt. Βλ. J. Schmidt, "Μύρμηξ", *RE* 31 (1933), στ. 1106· H. W. Stoll, "Myrmix", *LGRM* II, 2, στ. 3314.

κύλλος ήταν μυρμήγκι που έβγαζε χρυσάφι από τα έγκατα της γης⁶⁰.

* *

Σίγουρα όμως ο προσεκτικός αναγνώστης των *Metamorphoses* θα έπρεπε να θυμηθεί ότι πιο καθαρά το θέμα της μετενσάρκωσης του ανθρώπου σε μυρμήγκι εντοπίζεται στον *Φαίδωνα* του Πλάτωνα⁶¹:

Ὅτι τούτους εἰκὸς ἐστὶν εἰς τοιοῦτον πάλιν ἀφικνεῖσθαι πολιτικὸν καὶ ἡμερον γένος, ἢ που μελιτῶν ἢ σφηκῶν ἢ μυρμηγκῶν, καὶ εἰς ταῦτόν γε πάλιν τὸ ἀνθρώπινον γένος, καὶ γίνεσθαι ἐξ αὐτῶν ἀνδρας μετρίους.

Πρόκειται για τμήμα της διδασκαλίας του Σωκράτη σχετικά με την αθανασία της ψυχής και την τύχη της μετά τον θάνατο του σώματος⁶². Έτσι σύμφωνα με τη συγκεκριμένη θεωρία οι ψυχές των λαίμαργων και των υβριστών μετενσαρκώνονται σε όνους και αναλόγου ήθους ζώα⁶³. Οι ψυχές των άδικων, των άρπαγων και των τυράννων γίνονται λύκοι και γεράκια⁶⁴. Οι πιο ευτυχείς ψυχές είναι εκείνες που στον ανθρώπινο βίο τους είχαν ασκήσει τη δημοτική και πολιτική αρετή, δηλ. τη σωφροσύνη και τη δικαιοσύνη, οι οποίες αποκτώνται με τη συνήθεια και τη μελέτη, χωρίς φιλοσοφική εξάσκηση του νου. Αυ-

60. Λουκ., *Ὀνειρ.* 16.

61. Πλάτ., *Φαίδ.* 82b· βλ. επίσης Δ. Ράιο (2001), σ. 71 και υποσημ. 131· Fick-Michel, *ό. π.*, σ. 316 για ένα θεωρητικό πλαίσιο συσχέτισης του χωρίου από τον *Φαίδωνα* με τις *Metamorphoses*. Πολύ σημαντική είναι η πληροφορία ότι ο Απουλήιος είχε προβεί σε μια κάπως ελεύθερη μετάφραση του πλατωνικού *Φαίδωνα*: βλ. Apollinaris Sidonius, *Ep.* 2, 9, 5: ut nec Apuleius Phaedonem sic Platonis neque Tullius Ctesiphontem sic Demosthenis in usum regulamque Romani sermonis exscripserint· Πρισκιαν., *GLK* 2, 511 και 520· βλ. και S. Harrison, *Apuleius. A Latin Sophist*, Oxford 2000, σ. 23.

62. Βλ. A. E. Taylor, *Πλάτων. Ο Άνθρωπος και το Έργο του* (μτφρ. Ι. Αρζόγλου, έκδ. ΜΙΕΤ), Αθήνα 2^η 1992, σ. 216: “άμεσος και κύριος στόχος όλόκληρης της συνομιλίας είναι η δικαίωση του βίου της ‘περίθαλψης της ψυχής’ βάσει της αντίληψης ότι η *θεικότητα* της ανθρώπινης ψυχής και η ‘μίμηση του Θεού’ αποτελούν τον σωστό και εύλογο κανόνα του βίου”.

63. *Ibidem* 81e.

64. *Ibidem* 82a. βλ. και Δ. Ράιο (2001), σ. 71 και υποσημ. 131.

τές λοιπόν οι ψυχές θα γίνουν μέλισσες⁶⁵, σφήκες ή μυρμήγκια και μετά θα επανέλθουν στην αρχική μορφή τους ως μέτριοι άνθρωποι. Όμως οι ψυχές αυτές δεν θα μπορέσουν να εξομοιωθούν με το γένος των θεών, επειδή είναι αμέτοχες της φιλοσοφίας.

Γι' αυτό οι φιλόσοφοι απέχουν από τις επιθυμίες του σώματος, όπως είναι η φιλαρχία και η φιλοχρηματία. Έτσι οι δικές τους ψυχές δεν είναι σαν τις ψυχές των άλλων που δεν ξέρουν το σκοπό τους⁶⁶.

Αντίθετα τις δικές τους ψυχές παραλαμβάνει η φιλοσοφία και τις δια φωτίζει, παρόλο που οι δυσκολίες είναι πολλές: οι ψυχές των φιλοσόφων, όπως και όλες οι ψυχές, είναι δεμένες και προσκολλημένες στο σώμα, αναγκασμένες να εξετάζουν τα πράγματα σύμφωνα με τις δεσμεύσεις που τους επιβάλλει το σώμα, κυλιόμενες στην αμάθεια⁶⁷: τα σωματικά δεσμά είναι φοβερά, γιατί οφείλονται στη σωματική ηδονή, και για τα δεσμά αυτά συνεργάτις είναι η ίδια η ψυχή, που έχει δεθεί με αυτά⁶⁸. Η φιλοσοφία αρχίζει σιγά σιγά να λύνει τις ψυχές των φιλοσόφων από τα δεσμά του σώματος με το να τους αποδεικνύει ότι το να σκέπτονται με τα μάτια, με τα αυτιά ή με τις άλλες αισθήσεις οδηγεί στην αυταπάτη (*ἀπάτης μὲν μεσθῆ ἢ διὰ τῶν ὀμμάτων σκέψις, ἀπάτης δὲ ἢ διὰ τῶν ὄτων καὶ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων*)⁶⁹. Αντίθετα η φιλοσοφία μαθαίνει στην πρόθυμη ψυχή να διαλογίζεται καθ' εαυτήν το ὄντως ὄν. Έτσι οι ψυχές των αληθινών φιλοσόφων απέχουν συνειδητά από τις ηδονές, επειδή έχουν διδαχθεί ότι με την υπερβολική ηδονή οδηγούνται στο πιο μεγάλο κακό,

65. Σχετικά με την ανάλογη περίπτωση της μέλισσας στον *Φαίδωνα* του Πλάτωνα, βλ. H. Chouliara-Raios, *L'abeille et le miel en Égypte d'après les papyrus grecs* (Δωδώνη: παράρτημα αριθμ. 30), Ιωάννινα 1989, σ. 56 σημ. 77 και Ράιο, *ό. π.*, σ. 71 στην ανάλυση του οποίου οφείλουμε την κεντρική ιδέα του παρόντος πονήματος.

66. *Ibidem*, 82d 3-4: *οὐ κατὰ ταῦτα πορεύονται αὐτοῖς ὡς οὐκ εἰδόσιν ὅπη ἔρχονται ...*

67. *Ibidem*, 82e 1-5: *παραλαβοῦσα αὐτῶν τὴν ψυχὴν ἢ φιλοσοφία ἀτεχνῶς δι-αδεδεμένην ἐν τῷ σώματι καὶ προσκεκολλημένην, ἀναγκαζομένην δὲ ὥσπερ διὰ εἶργμοῦ διὰ τούτου σκοπεῖσθαι τὰ ὄντα ἀλλὰ μὴ αὐτὴν δι' αὐτῆς, καὶ ἐν πάσῃ ἀμαθίᾳ κυλινδουμένην ...*

68. *Ibidem*, 82e 6-7: *ἂν μάλιστα αὐτὸς ὁ δεδεμένος συλλήπτωρ εἴη τοῦ δεδέσθαι ...*

69. *Ibidem*, 83a 4-6.

δηλ. να πιστέψουν ότι αυτό που προκαλεί την ηδονή είναι *ἐναργέστατον* και *ἀληθέστατον*⁷⁰. Αυτό είναι το πάθος που δένει την ψυχή στο σώμα και σαν καρφί την καρφώνει και με περόνη τη διατρυπά και τη στερεώνει πάνω στο σώμα (*ἐκάστη ἡδονὴ καὶ λύπη ὥσπερ ἦλον ἔχουσα προσηλοῖ αὐτὴν πρὸς τὸ σῶμα καὶ προσπερονᾷ*) κάνοντάς την να μοιάζει με αυτό (*σωματοειδῆ*) και να υπακούει στις εντολές του⁷¹.

Παραθέσαμε τη σωκρατική-πλατωνική διδασκαλία για την ψυχή, επειδή παρατηρήσαμε αξιοσημείωτες ομοιότητες με τις ιδιότητες και τη συμπεριφορά του *Myrmex* στη συγκεκριμένη νουβέλα και εικάζουμε ότι μία αλληγορική σχέση συνδέει τα δύο αυτά κείμενα⁷² κατά την αινιγματώδη σοφία του ισιακού μύστη. Καταρχάς στον *Φαίδωνα* ο άνθρωπος γίνεται *μύρμηξ* και πάλι άνθρωπος, ενώ η συγκεκριμένη αλλαγή του ανθρώπου σε μυρμήγκι υποδηλώνεται μέσω του ονόματος και στη συγκεκριμένη νουβέλα. Επίσης η ψυχή που ήταν σε σώμα ανθρώπου και θα πάει σε σώμα μυρμηγκιού και θα ξαναγίνει άνθρωπος, είναι *πολιτική* και *ήμερη* σαν του *Myrmex*, ο οποίος είναι *κοινωνικός* ήρωας (όπως και ο *μύρμηξ* διακρίνεται γι' αυτήν την ιδιό-

70. *Ibidem*, 83b 6 – 83c 9.

71. *Ibidem*, 83c 9-11.

72. Βλ. S. Heller, "Apuleius, Platonic Dualism and Eleven", *AJP* 104 (1983) σσ. 321-339· B. L. Hijmans, "Apuleius Philosophus Platonicus", *ANRW* 36.1 (1987) σσ. 395-475· C. Schlam, "Platonica in the *Metamorphoses* of Apuleius", *TAPA* 101 (1970), σσ. 477-487 όπου εντοπίζονται σχέσεις ανάμεσα στον Απουλήιο και τον Πλάτωνα και ουσιαστικά εικάζεται ότι οι *Metamorphoses* είναι μια πλατωνική αλληγορία. Για τη σχέση του αφηγηματικού πλαισίου της ιστορίας του Σωκράτη και του Αριστομένη στις *Metamorphoses* με το αντίστοιχο του πλατωνικού *Συμποσίου*, βλ. Penwill, *ό. π.*, σ. 20, υποσημ. 37. Για τη σχέση του παραμυθιού του Έρωτα και της Ψυχής με τον πλατωνισμό βλ. M. J. Edwards, "The Tale of Cupid and Psyche", *ZPE* 94 (1992), σσ. 79-83 και Walsh, *ό. π.*, σσ. 324-326. Για τα προβλήματα που αναφέρονται από την προσπάθεια της ενγένει αλληγορικής ερμηνείας όλου του έργου βλ. R. Heine, "Picaresque Novel versus Allegory", στον τόμο Hijmans – van der Paardt, *ό. π.*, σσ. 32-37· Walsh, *ό. π.*, σσ. 228-231 και 278-282. Δ. Ράιο, "Το αίνιγμα του Προλόγου των *Μεταμορφώσεων* του Απουλήιου. Το παραμύθι του Έρωτα και της Ψυχής", *Ηπειρωτικά Γράμματα* 5 (2004), σελ. 439 κεξ.

τητα⁷³), καθώς είναι ο μόνος που έχει επαφή και συνεργασία με όλους τους ήρωες της ιστορίας (τον σύζυγο, τη σύζυγο και τον εραστή)⁷⁴. Έπειτα η ψυχή εκείνη που θα πάει σε σώμα μυρμηγκιού και εκ νέου σε σώμα ανθρώπου, θα γίνει ένας *μέτριος* άνθρωπος. Ο συγκεκριμένος προσδιορισμός μάλλον έχει τη θετική σημασία του ενάρτετου⁷⁵: αυτό προκύπτει έμμεσα και από το ότι οι συγκεκριμένες ψυχές ήταν σε σώματα ανθρώπων που στον πρότερο βίο τους διέθεταν την *πολιτική* και *δημοτική* αρετή σύμφωνα με το πλατωνικό κείμενο.

Ο Μυρμηχ προσκολλάται, όπως θα δούμε λίγο πιο κάτω, σε απίστευτο βαθμό στην *Arete* (Αρετή) κατά τη φρούρησή της ανακαλώντας την πλατωνική εικόνα της ψυχής *διαδεδεμένης εν τῷ σώματι και προσκεκολλημένης*. Από την άλλη πλευρά η λέξη *μέτριος* σήμαινε κάποτε (σπανιότερα είναι αλήθεια) ό,τι και σήμερα, δηλ. συνηθισμένος, *μέτριος*⁷⁶: ένας μέτριος άνθρωπος είναι και ο ήρώας μας που, αν και δεν κατόρθωσε να ανταποκριθεί στις δυσκολίες, όμως παρουσιάζεται να διαθέτει στοιχεία αρετής⁷⁷. Επιπλέον, όπως οι ψυχές αυτών που θα γίνουν μυρμήγκια, δεν είναι ψυχές αληθινών φιλοσόφων και γι' αυτό υποκύπτουν στις επιθυμίες του σώματος⁷⁸, έτσι συμβαίνει και με την

73. Βλ. Κοϊντιλ., *Inst.* 5, 11, 24: ostendas apes etiam formicasque, non modo muta sed etiam parua animalia, in commune tamen laborare και Πλίν., *H. N.* 11, 108 et his (sc. formicis) rei publicae ratio.

74. Να επισημάνουμε ότι η επαφή αυτή είναι στενή και ιδιαίτερη (κατά μόνος): ο σύζυγος τον διατάζει στα κρυφά (Απουλ., *Met.* IX, 17, σ. 256, γρ. 1-3): *seruulum suum Myrmecem ... secreto commonet*, ο εραστής καιροφυλακτεί να τον βρει μόνο (Απουλ., *Met.* IX, 18, σ. 256, γρ. 25): *opportune nactus Myrmecis solitatem*, και ο Μυρμηχ μεταφέρει την ανήθικη πρόταση στο αυτί της Αρετής (Απουλ., *Met.* IX, 19, σ. 257-8, γρ. 26-1): *sic ad aures dominae mandatum perfert*).

75. Βλ. *LSJ*, s. v. “μέτριος III, 3”.

76. Βλ. *LSJ*, ό. π. Δημοσθ., *Κατὰ Κόνωνος* 24, 8: *ἡμεῖς μὲν ἀπράγμονες καὶ μέτριοι φαινοίμεθ' ἂν εἰκότως, ...*· πρβλ. Πλάτ., *Νόμ.* 716c1-3: *τῶ μὲν ὁμοίῳ τὸ ὁμοιον ὄντι μετρίῳ φίλον ἂν εἴη*.

77. Βλ. παραπάνω σσ. 5-6.

78. Για ανάλογες σκέψεις σχετικά με την υποδούλωση της *Psyche* στην ερωτική επιθυμία, βλ. Penwill, ό. π., σ. 5 και Heller, ό. π., σ. 326, όπου υποστηρίζεται ότι

ψυχή του δουλάκου Myrmex, που είχε την ψευδαίσθηση ότι άγγιζε το χρήμα (*tenebat animo*) και παρά τις ρητές διαταγές υπέκυψε στην επιθυμία του χρυσού ως *φιλοχρήματος* (περίπτωση που αναφέρεται ρητά ως παράδειγμα στο πλατωνικό χωρίο). Επιπλέον παρόμοια με τις ψυχές των αδαών, οι οποίοι δεν ξέρουν πού πάνε, ο αφιλοσόφητος Myrmex δεν μπορεί να ακολουθήσει την ευθεία οδό, αλλά λόγω του διλήμματος δεν ξέρει πού πάει κυριολεκτικά και μεταφορικά⁷⁹. Εξάλλου η επιθυμία της ύλης (*δι' ἐπιθυμίας ἐστίν*) αναγκάζει την αμαθή ψυχή να υποταχθεί σε αυτήν έτσι, όπως λύγισε ο δούλος Myrmex εξαιτίας της προσδοκίας της ηδονής (*seruiles uoluptates*)⁸⁰, καθώς λαχταρούσε να πιάσει το χρυσάφι⁸¹.

Οι αναλογίες που οφείλει να έχει κατά νουν ο προσεκτικός αναγνώστης ή μάλλον ο αναγνώστης που επανέρχεται συνεχώς στο κείμενο του Απουλήιου, δεν σταματούν εδώ⁸².

τα πρώτα δέκα βιβλία των *Metamorphoses* παρουσιάζουν τον κατώτερο κόσμο των παθών κατά τον πλατωνικό δυϊσμό.

79. Απουλ., *Met.* IX, 19 (σ. 257, γρ. 15-25): *quam procul semotus et domum celeri gradu peruectus ... miroque mentis salo et cogitationum dissensione misellus in diuersas sententias carpebatur ac distrahebatur ... erilis eum comminatio domi cohiberet, aurum tamen foras euocaret.*

80. Το πάθος του Myrmex θυμίζει τα πάθη του πρωταγωνιστή Λούκιου σύμφωνα με την κρίση του ιερέα· Απουλ., *Met.* XI, 15 (σ. 329, γρ. 13-14): *lubrico uirentis aetatulae ad seruiles delapsus uoluptates.*

81. Απουλ., *Met.* IX, 19 (σ. 258, γρ. 4-6): *non modo capere uerum saltem contingere ... pecuniam cupiens, et magnis suis laboribus perfectum desiderium ...* Η αναφορά μάλιστα στον μεγάλο κόπο (*magni labores*) που κατέβαλε ο Myrmex παραπέμπει ειρωνικά στην εργατικότητα του μυρμηγκιού· βλ. παραπάνω σσ. 5-6. Να επισημάνουμε επίσης και την παρατήρηση του Paratore, *ό. π.*, σ. 205, ότι ο Απουλήιος εξαφανίζει το πρόσωπο του Myrmex κατά τη στιγμή που πιάνει τα χρήματα, αφήνοντας μπροστά μας μόνο το χέρι του: Απουλ., *Met.* IX, 19 (σ. 258, γρ. 8-9): *tenet nummos aureos manus Myrmecis ...*

82. Ίσως ο Πλούταρχος προσφέρει ένα καλό θεωρητικό πλαίσιο για τον τρόπο, με τον οποίο εργάστηκε ο Απουλήιος· βλ. Πλούτ., *Περί Ίσιδος και Όσίριδος* 354b: *τῆς φιλοσοφίας ἐπικεκρυμμένης τὰ πολλὰ μύθοις καὶ λόγοις ἀμυδρὰς ἐμφάσεις τῆς ἀληθείας καὶ διαφάσεις ἔχουσιν ...*

Πράγματι πέρα από τη διαπίστωση που είδαμε ότι η ψυχή του Μυρμεχ, σαν τις ψυχές των αμύητων, είναι *διαδεδεμένη* και *προσκεκολλημένη* στο χρυσάφι, αφού η σκέψη του δεν φεύγει από αυτό⁸³, η σκηνή του δεμένου Μυρμεχ στην αγορά⁸⁴ δεν είναι άσχετη με το θέμα των δεσμών⁸⁵ που είναι εικόνα κάθειρξης (*είργμου* στον Φαίδωνα) και ανακαλεί τη φυλάκιση, με την οποία απειλείται στην αρχή⁸⁶ και το τέλος της ιστορίας⁸⁷, ενώ μαζί με τη φυλακή επαναλαμβάνεται η αναφορά στα δεσμά⁸⁸. Εξάλλου το δεδομένο ότι ο Μυρμεχ είναι δούλος παραπέμπει στο θέμα της δέσμευσης με τρόπο μεταφορικό⁸⁹, καθώς ο δούλος δεν είναι ελεύθερος· είναι ‘δεμένος’.

Υπογραμμίζουμε ακόμη ότι το θέμα της ‘προσκολλησεως’ αξιοποιείται με ακόμα πιο ‘λογοτεχνικό’ τρόπο, καθώς ο Απουλῆιος επιμένει στην ανάπτυξή του. Όπως η ψυχή είναι προσκολλημένη στο σώμα⁹⁰,

83. Βλ. Απουλ., *Met.* IX, 19 (σ. 257, γρ. 14-25).

84. Απουλ., *Met.* IX, 21 (σ. 259, γρ. 10-25): ... Μυρμεχε per conseruos uincto forum uersus adtrahi ... per plateam ... Μυρμεχ uinculis obrutus ... Με τη διατύπωση μάλιστα uinculis obrutus δίδεται έμφαση στο βάρος των δεσμών του Μυρμεχ· πρβλ. τη φράση *άτεχνως διαδεδεμένη* για την ψυχή στον Φαίδωνα, και Hijmans – van der Paardt – Schmidt – Wesseling – Zimmerman, *ό. π.*, σ. 187, όπου η συγκεκριμένη φραστική επιλογή του Απουλῆιου κρίνεται υπερβολική και αδόκιμη. Ίσως διατυπώνεται έτσι, για να προσελκύσει τη δεύτερη ματιά του αναγνώστη.

85. Για μια γενικότερη προσέγγιση της συμβολιστικής των δεσμών στις *Metamorphoseis*, βλ. Fick-Michel, *ό. π.*, σσ. 533-537. Στη σ. 537 διατυπώνεται η άποψη ότι οι μεταμορφώσεις με την παρέμβαση της μαγείας στο έργο του Απουλῆιου εν γένει συνδέονται με το χωρίο του Φαίδωνα με σχέση παρωδίας.

86. Απουλ., *Met.* IX, 17 (σ. 256, γρ. 4-6): *carcerem ... comminatus*.

87. *Ibidem*, IX, 21 (σ. 260, γρ. 6): *insuper carceris etiam tenebras perferas*.

88. *Ibidem*, IX, 17 (σ. 256, γρ. 4): *perpetua uincula ... comminatus*· και *ibidem*, IX 21 (σ. 260, γρ. 5-6): *ista uincula conteras ...* Για την τελευταία πρόταση (η οποία επισημαίνεται ως υπερβολική και ασυνήθιστη) πρβλ. Hijmans – van der Paardt – Schmidt – Wesseling – Zimmerman, *ό. π.*, σ. 190· βλ. επίσης παραπάνω υποσημ. 85.

89. Πρβλ. Απουλ., *Met.* IX, 19 (σ. 257, γρ. 24-25): *erilis eum comminatio domi cohiberet ...*

90. Για ανάλογες απόψεις σχετιζόμενες και με την ισακή θεολογία, πρβλ. Πλούτ., *Περὶ Ἰσίδος καὶ Ὀσίριδος* 371a, 8-9: *ἀπολέσθαι δὲ τὴν φαύλην παντάπασιν ἀδύνατον, πολλὴν μὲν ἔμπεφυκυῖαν τῷ σώματι ...*

έτσι ο Μυγμex προσκολλάται σωματικά στην Αρετή, που τελικά, γεμάτη με υλικές επιθυμίες και πιο ελαφρά από τον άνεμο, γίνεται σύμβολο των σωματικών παθών σε αντίθεση με ό,τι σημαίνει το όνομά της:

Ο Μυγμex παράστεκε αχώριστος (inseparabilis adsidebat) από αυτήν, καρφωμένος⁹¹ και καλά καλά κολλημένος (adfixus atque conglutinatus) πάνω της, κρατώντας την από τα ρούχα (manu prendens lacinias).

Πέρα από αυτά ένα άλλο κοινό σημείο του χωρίου του *Φαίδωνα* με την ιστορία του Μυγμex είναι η κυριαρχία της επιθυμίας του χρυσού στις αισθήσεις του Μυγμex, όπως έχουμε ήδη επισημάνει⁹², πράγμα που τον οδηγεί στην ψευδαίσθηση και τη σύγχυση του φωτός με αυτό το πολύτιμο μέταλλο⁹³, και συγχρόνως ανακαλεί την πλατωνική φράση ότι η σκέψη μέσω των αισθήσεων είναι γεμάτη με απάτη, όπως προαναφέραμε.

Οι παραπάνω λεκτικές και θεματικές αντιστοιχίες ανάμεσα στο πλατωνικό κείμενο και την ιστορία του Μυγμex είναι πολλές, για να είναι τυχαίες. Με αυτές ο προσεκτικός αναγνώστης, προΐδεασμένος ήδη από τις παρατηρήσεις του για τον ρόλο των μυρμηγκιών στο έργο του Απουλήιου⁹⁴, μεταφέρεται από τη συγκεκριμένη ερωτική ιστορία με τρόπο αλληγορικό στον φιλοσοφικό λόγο του Πλάτωνα και συνδέει την ανάλαφρη αφήγηση της διασκεδαστικής ερωτοδουλειάς

91. Υπενθυνίζουμε τη φράση του Πλάτωνα: *ἡδονὴ καὶ λύπη ὥσπερ ἦλον ἔχουσα προσηλοῖ αὐτὴν πρὸς τὸ σῶμα*, την οποία προαναφέραμε, βλ. σ. 448.

92. Βλ. παραπάνω, υποσημ. 41.

93. Το χρυσάφι ευρισκόμενο μέσα στη γη συνδέεται με το μυρμήγκι που είναι 'δεμένο' με τη γη· πρβλ. την προσφώνηση του μυρμηγκιού, βοηθού της Ψυχής στον Απουλ., *Met.* VI, 10 (σ. 160, γρ. 13): *terrae omniparentis agiles alumnae*. Έτσι το χρυσάφι και το μυρμήγκι ανήκουν στη γη, η οποία στον πλατωνικό δυισμό συμβόλιζε την ύλη ως εμπόδιο στην απελευθέρωση της ψυχής· βλ. Fick-Michel, *ό.π.*, σ. 106· S. A. Frangoulidis, "Intratextuality in Apuleius' *Metamorphoses*", *AC* 66 (1997), σ. 298 και Heller, *ό.π.*, σ. 325.

94. Βλ. Απουλ., *Met.* VI, 10 (σ. 160, γρ. 5-18)· *ibidem* VIII, 22 (σ. 231, γρ. 2-12). Το θέμα παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον προς έρευνα.

με σοβαρές σκέψεις⁹⁵ για την τύχη της ψυχής σε άλλες μορφές βίων κατά το ήθος της.

Έχει υποστηριστεί ότι υπάρχει κάποτε στενή σχέση ανάμεσα στις ένθετες ιστορίες που παρεμβάλλονται σε ένα έργο και τους κύριους στόχους ή το κυρίαρχο νόημα του έργου⁹⁶. Για τις *Metamorphoses* του Απουλήιου σημαντικό μέρος της νεότερης και σύγχρονης έρευνας δέχεται ότι πρόκειται για ένα μυθιστόρημα με έντονο φιλοσοφικό-πλατωνικό και θρησκευτικό-ισιακό χρώμα και ανάλογους στόχους. Είχαμε ήδη την ευκαιρία να μιλήσουμε για τις συγγένειες ανάμεσα στο πλατωνικό έργο και το κείμενό μας⁹⁷. Από την άλλη πλευρά δύο από τους πρωταγωνιστές της ιστορίας του Φιλησίθηρου φέρουν ονόματα που παραπέμπουν στο βασίλειο των ζώων (*Myrmex* και *Scorpio*), λεπτομέρεια που δίνει στην ιστορία άρωμα αισώπειου μύθου. Εξάλλου και ο Πλάτων, όπως παρατηρεί ο Δ. Ράιος, κατέφευγε κάποτε στον μύθο (που αντικαθιστά, ως γνωστόν, το αφηρημένο με την εικόνα, το λογικό επιχείρημα με την υπαινικτική αφήγηση και τη λογική με τη φαντασία ή την ευαισθησία), για να γίνει προσιτότερος στον συνομιλητή του σε θέματα, όπου ο καθαρός λόγος δεν πρόσφερε την απαραίτητη βοήθεια και μόνον ο μύθος μπορούσε να ανταποκριθεί ικανοποιητικά. Βέβαια το κείμενο του Απουλήιου ανήκει σε ένα εντελώς διαφορετικό και ‘ταπεινό’ λαϊκό είδος, τον *sermo Milesius* σε σχέση με τους ‘υψηλούς’ φιλοσοφικούς διαλόγους του, όμως η αλληγορία αποτελεί τρόπο γραφής που απαντά σε όλα τα λογοτεχνικά είδη, από τα ταπεινότερα (π. χ. αισώπειους μύθους, Μίλησιακές ιστορίες, σάτιρα) ως τα πιο ευγενή και υψιπετή (ποίηση και φιλοσοφία)⁹⁸. Ο Απουλήιος, άριστος γνώστης των κωδίκων της λογοτεχνίας, επιλέγει για τον δικό του *sermo Milesius* την αλληγορία ενός λαϊκού μύθου, του μύθου του *μύρμηκα*, που αποτελούσε, όπως έχουμε δει, κομμάτι της λαϊκής, όπως και της αισώπειας πα-

95. Για τη σταθερή μετάβαση από το κωμικό στο σοβαρό και αντίστροφα στις *Metamorphoses*, βλ. Penwill, *ό. π.*, σ. 1.

96. Βλ. Δ. Ράιο (2001), σ. 195-196 και υποσημ. 497· 225 και υποσημ. 577-578.

97. Βλ. πιο μπροστά, σ. 448 και υποσημ. 72.

98. Βλ. Δ. Ράιο (2001), σσ. 212 κεξ.

ράδοσης⁹⁹. Έτσι, παρά τις αντίθετες απόψεις¹⁰⁰, η ιστορία του Φίλησίθηρου μπορεί να αποκτήσει το δικό της πλατωνικό βάθος και να ερμηνευτεί αναλόγως.

Κατά συνέπεια αυτός που διαβάζει το συγκεκριμένο κείμενο των *Metamorphoses* θα εντυπωσιαστεί από την πολυσημία του ονόματος του πρωταγωνιστή και θα χαρεί, όπως υπόσχεται στον αναγνώστη ο αφηγητής, στον πρόλογο του μυθιστορήματος, τους πλατωνικούς υπαινιγμούς της νουβέλας που ‘εξαπατούν’ γλυκά με το εξωτερικό ένδυμα μιας ανάλαφρης μιλησιακής αφήγησης, καθώς ο συγγραφέας αρέσκεται να αναμειγνύει αινίγματα με δόγματα και να δίνει σε ευχάριστες ιστορίες μυστικό-φιλοσοφικό περιεχόμενο.

Πράγματι το προσηγορικό *μύρμηξ* σέρνει πίσω του μια πλούσια και γοητευτική ποικιλία συνδηλώσεων και προκαλεί ευχαρίστηση η αντίχνευσή τους στην ιστορία του Φίλησίθηρου. Μόνο που δεν πρέπει κανείς να αρκείται στο προφανές και στην ταύτιση των γνωστών ιδιοτήτων και χαρακτηριστικών του ζώου με αυτές του φερώνυμου φυσικού προσώπου¹⁰¹, αλλά η λειτουργία του *nomen* πρέπει να συνεξετάζεται μέσα στο γενικό πνεύμα του μυθιστορήματος και της προσωπικότητας του συγγραφέα· έτσι μόνο υπάρχει ελπίδα η επιλογή του ονόματος να αποδειχτεί ικανό λογοτεχνικό κλειδί-βοήθημα που θα συμβάλει στην αποκρυπτογράφηση του βαθύτερου νοήματος της ιστορίας¹⁰². και με το *nomen* ως σημείο συνειρμικής και σημασιακής

99. Θυμίζουμε εδώ ότι ο Σωκράτης είχε πάντα ‘πρόχειρους’ τους αισώπειους μύθους, που τους γνώριζε μάλιστα από στήθους. Πρβλ. Πλάτων., *Φαίδ.* 60c· 61b: *δια ταῦτα δὴ οὗς προχείρους εἶχον μύθους, καὶ ἠπιστάμην τοὺς Αἰσώπων, τούτους ἐποίησα.* Βλ. Δ. Ράιο (2001), σ. 212, υποσημ. 540.

100. Όπως του Harrison (2006), *ό. π.*, σ. 19, που απορρίπτει την άποψη ότι σκοπός του Απουλήιου τόσο στις ένθετες νουβέλες, όσο και σε όλο το έργο των *Metamorphoses* ήταν η σοβαρή, ηθική διαφώτιση· προέχει η γραμματολογική-λογοτεχνική διασκέδαση. Αντίθετα, βλ. Penwill, *ό. π.*, σ. 19, υποσημ. 29 και Walsh, *ό. π.*, σ. 272.

101. Πρβλ. Απουλ., *Met.* II, 4 (σ. 31, γρ. 9): *ars aemula naturae ueritati similes explicuit.*

102. Για τη σημασία που παρουσιάζουν τα ονόματα για τη φιλολογική ερμηνεία παραπέμπουμε πάλι στον Δ. Ράιο (2001), σ. 33 (με άλλη βιβλιογραφία), όπου

μετάβασης θα περάσουμε στην άλλη όχθη, αυτήν της φιλοσοφίας και θα αναλογιστούμε πώς ένας μέτριος άνθρωπος μεταμορφώνεται εξαιτίας των ηδονών σε κάτι τόσο μικρό και τιποτένιο σαν το φιλοχρήματο μυρμήγκι.

τονίζεται ότι “στη γλώσσα της φιλολογίας η χρήση των κυρίων ονομάτων, όταν αυτά μπορούν να επινοηθούν εξαρχής, είναι πάντα μια πράξη ποιητικής δημιουργίας, ή, όταν ο συγγραφέας δεν έχει τη δυνατότητα να τα πλάσει *ex nouo*, μια πράξη προσαρμογής του πραγματικού κόσμου στον κόσμο και την αλήθεια του έργου, και ότι από τις τρεις επικοινωνιακές λειτουργίες του ονόματος, που είναι να ταυτίζει, να κατατάσσει και να ‘σημαίνει’ (“*identificare, classificare, significare*”) η κατεξοχήν φιλολογική λειτουργία είναι η τελευταία”. Ο ίδιος παραθέτει επίσης τη ρήση του R. Barthes για το έργο του M. Proust *À la recherche du temps perdu*, σύμφωνα με την οποία η γνώση του συστήματος των ονομάτων που επέλεξε ο συγγραφέας ισοδυναμεί με τη γνώση της ουσιαστικής σημασίας του βιβλίου, του δομικού σκελετού των συμβόλων και της βαθιάς του σύστασης.